

CENGİZ AYTMAOV'UN ESERLERİNDE YARATILIŞ VE TÜREYİŞ SEMBOLİZMİ

Gülsine UZUN*

ÖZET

Mitoloji ve onu bütünleyen masal, destan, halk hikâyesi ve efsane türleri bir milletin geçmişini, tarihini ve başından geçen olayları gelecek nesillere en iyi yansıtan edebi örneklerdir. Kırgız yazar Cengiz Aytmatov, eserlerinde bu folklorik malzemeyi ustaca kullanan yazarlardan biridir. Makalede, Cengiz Aytmatov'un Sovyet rejiminin Türk halkları üzerindeki baskısını ve bundan dolayı halkın yaşadığı acıları ve sıkıntılarını anlatırken mitolojik unsurları nasıl sembolleştirerek kullandığı anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Mitoloji, Sembolizm.

SYMBOLISM OF CREATING AND SPRINGING UP IN CENGİZ AYTMAOV'S WORKS

ABSTRACT

Symbolism of Cosmogony and Derivation In the Works of Cengiz Aytmatov

Mythology and whose supporting samples of fables, folk tales, epics and legends are the best literary examples that reverberate a nation's past, history and experiences throughout the next generations. Kırgız writer Cengiz Aytmatov is one of such skillful authors using that folkloric material. In this article, how Cengiz Aytmatov has used mythological elements by symbolizing them in his telling of the pains and sufferings of the Turkish peoples caused by their suppression by the Soviet regime is told.

Key Words: Cengiz Aytmatov, Mythology, Symbolism

İlkel insan, tabiat karşısında pasif bir tavır takınmakla yüz yüzedir. Bu tavır onu, kendinden güçlü olan ve erişilmesi mümkün görünmeyen şeylere inanmaya yönlendirir. Aynı zamanda tabiatla iç içe olan ve ona hükmetmenin, onun üzerinde tasarruf hakkı elde etmenin yollarını arayan insan, bu inanma ve tapınmayı değişik şekillerde gerçekleştirir. İlkel toplum, tarım toplumu öncesidir. Avcı ve toplayıcı toplumdur. Bu toplumlarda tapınma şekli korku ve

* Arş.Gör. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gulsineuzun@yahoo.com

sevgiye dayalıdır. Tarım toplumuna geçişte de bu şekiller kendilerini hissettirir. Fırtınaya korkarak, güneşe severek tapınırlar. Dolayısıyla tanrı düşüncesinde bir ikilem belirmiş olur. “İnsan, genel mitsel kalıtların düzenlenmesi olmadan evrendeki yaşamını sürdüremiyor. Gerçekten yaşamın doluluğunun mantıksal düşüncesiyle değil fakat yerel mitolojisinin derinliği ve genişliğiyle doğrudan orantılı olarak ortaya çıktığı görülüyor. Toplumlari harekete geçiren, uygarlıklara temel olan, her biri kendi güzelliğine ve kendini zorla kabul ettiren bir kadere sahip olan bu asılsız temaların gücü nereden geliyor ve neden insan, yaşamına temel olacak somut bir şey aradığında dünyayı dolduran gerçekleri değil de, hatırlanamayacak kadar eski imgelemlerin mitoslarını seçiyor, hatta dünyanın sunduğu nimetlerden şükranla yararlanmayı seçmek yerine gazap dolu bir tanrı adına yaşamı kendisi ve komşuları için cehenneme çeviriyor”.¹

Campell'in ortaya koyduğu bu sorunun cevabını doğrudan ilkel toplumun psikolojisine ya da insanda sürekli var olan mit yaratma ihtiyacına bağlı olarak izah etmekten başka çaremiz yok. Çünkü gerek modern felsefede gerek Yunan ve Roma düşüncesinde rastladığımız birçok unsur kendisini bir bakıma ilkel mitolojiye borçludur. Öte yandan bu unsurların daha sonra dinler üzerinde de tesirleri görülmektedir. Bir tufan hadisesini, bir üçleme ve dörtlemeyi (teslis ve anasır-ı erbaa) felsefenin hemen her çağında ve dinlerde kolayca bulabilmekteyiz. İlgi çekici başka bir şey de bu unsurların birçok toplumlarda ortak olmasıdır. Bu da mitolojinin, yerel ve evrensel olmak üzere iki farklı karakteri olduğunu göstermektedir. Yani insanda tabiatı algılayış ve mitoloji yaratma yetisi coğrafi ve kültürel farklılıklara rağmen bir ortaklık arz etmektedir.

Bir toplumun mitoslarını saptamak nispeten kolaydır. Bunun için o toplumun efsanelerine, gazetelerine ve kitaplarına bakılır ve bunlardan topluluğun hangi temalarının mitolojik olduğu saptanır. Bir de toplumda etkin bazı sembol kümeleşmeleri vardır ki, topluluğu mitostan daha kapsamlı bir şekilde belirler, fakat saptanmaları çok daha zordur. Bunlar toplumun tarih içinde işlenmiş, toplumun tümüne mal olmuş ve kurumlar yoluyla devam ettirilen “kültür kodları”dır.²

Cengiz Aytmatov da eserlerinde mitolojik unsurları, folklorik malzemeyi ustaca kullanan bir yazardır. Halk hikâyeleri, efsaneler, masallar, destanlar, türküler gibi halk kültürünün bütün unsurları

¹ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji, Tanrının Maskeleri*, İmge Kitabevi, İstanbul 1992.

² Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul 1992, ss. 115-116.

onun eserlerinde zengin birer malzeme durumundadır. Fakat Aytmatov, bu malzemeyi olduğu gibi vermez, yaşanan zamanla ilişkilendirip; tarihle anı birleştirir. Mitolojiye ait bir kült, sözlü edebiyat ürünü bir aşk hikâyesi, bir ozanın söylediği türkü Aytmatov'un eserlerinde olduğu gibi nakledilmez. Yazar, bu malzemelerde ön planda olan insanî bir durumu, zamanın şartlarına göre değerlendirip, bugünün insanıyla bir ilişki kurar ve ona göre eserine bir yön verir.³ Yazarın eserlerinde görülen en önemli mitolojik unsurların başında da kendi muhayyilesinde yarattığı yaratılış ve türeyiş efsaneleri gelmektedir.

Bütün mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisinde de yaratılış ve türeyiş efsaneleri ana unsurdur. Bir şeyin kökenini anlatan her mitsel öykü kozmogoni (yaratılışı) önceden varsaymakta ve sürdürmektedir. Kökenle ilgili mitler yapı bakımından kozmogoni mitlerine benzemektedir. Dünyanın yaratılışı en iyi yaratılış olduğu için, kozmogoni her türlü "yaratılış"a örnek gösterilebilecek bir model oluşturur. Kökenle ilgili mitler kozmogoni mitini sürdürür ve bütünler. Dünyanın nasıl değişikliğe uğradığını, zenginleştiğini ya da yoksullaştığını anlatır. Bu sebeple bazı köken mitleri bir kozmogoni özetinin verilmesiyle başlamaktadır.⁴

Mitolojisi zengin olan her milletin kendine ait bir kozmogonisi muhakkak vardır. Örneğin çok zengin bir niteliğe sahip olan Yunan mitolojisine göre, ilk önce "Khaos" vardır. Yunanca "uçurum ve sonsuz boşluk" anlamına gelen Khaos, karışık ve hiçbir şekil almamış olan, uçsuz bucaksız boşluğu ve karanlığı ifade etmektedir. Khaos'tan geniş göğüslü her şeyin dayanağı olan "Gaia" (yer) çıkar. Sonra sevginin temeli, bütün varlıkları, her şeyi bir birine doğru çeken, birleştiren hayatı kuran, çoğalma sembolü olan "Eros" (aşk) doğar. Khaos'tan "Erebos" ve "Gece" doğar. Onlar da birleşerek yerin üst tabakasının ışığı olan "Aither" ve yeryüzünün ışığı olan "Hemera"yı doğururlar. Işık meydana geldikten sonra yaratılış durmadan devam eder. Khaos bunları doğururken Gaia da ölmezlerin yeri ve yıldızlarla bezeli bulunan göğü "Uranus" u doğurur. Ona tamamıyla kendisini kaplasın, içine alsın diye kendi büyüklüğünü verir. Ondan sonra Gaia, yüksek dağları, ahenkli dalgaları bulunan Pontos "deniz"i meydana getirir. Böylelikle evrenin yaratılması tamamlanmış olur.⁵ Bundan sonra Tanrıların savaşı ve en son olarak insanın yaratılışı gelir.

³ Ali İhsan Kolcu, *Milli Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, Ötüken Yay., İstanbul 1997, s. 39.

⁴ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Simavi Yay., İstanbul 1993, s. 27.

⁵ Şerif Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul 1963, ss. 5-6.

Sümer-Akad mitolojilerine göre ise evrenin yaratılışı şu şekilde olmuştur; Sümer mitolojisinde evrenin kökeni ile ilgili olarak Sümer Tanrılarının bir listesini veren bir tablette adı “deniz” için kullanılan ideogramla yazılan Tanrıça Namnu, “Gök”ü ve Yer’i doğuran ana olarak tasvir edilir. Diğer mitoslarda, gökyüzünün ve yeryüzünün, başlangıçta tabanı yer, tepesi gök olan bir dağ oluşturdukları anlatılmaktadır. Gök, Tanrı An; yer, Tanrıça Ki olarak kişileştirilmiştir; onların birleşmesinden de hava Tanrısı Enlil doğmuştur. Enlil ise Gök ve Yer’i birbirinden ayırarak, Evreni gökle yerin birbirinden hava ile ayırdığı bir varlık biçimine sokmuştur.⁶

Babilonya mitolojisine göre başlangıçta evrenin, tatlı su okyanusu Apsu ile tuzlu su okyanusu Tiamat’ın dışında başka hiçbir şey bulunmuyordu. Bu iki şeyin birleşmesinden de Tanrılar var olurlar. İki Tanrı çifti Lahmu ile Lahumu’nun birleşmesinden Anşar ile Kinşar, yani gökyüzü ile yeryüzü meydana gelir. Anşar ile Kinşar ise Gök-Tanrı Anu ile toprak ve su Tanrısı Nudimmud’u yani Ea’yı diğer adıyla Enki’yi dünyaya getirirler.⁷

Mısır yaratılış mitosuna göre, hayatın kaynağı kadim sulardır. Atum-ki adı Re ve Khepri ile yer değiştirebilir- Kaos’un sularından yükselerek, kuru toprakla üzerinde durabileceği bir tepecik yapar. İlk hayatın çıktığı “Kadim Tepecik” in Güneş Tanrısının evi Hermepolis’te bulunduğu sanılmaktaysa da, bu ayrıcalığın kendilerine ait olduğunu iddia eden başka kutsal yerler de vardır.⁸ Bu durumun her millette olduğu gibi Mısır’da da değişik yaratılış efsanelerinin bulunmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Türk mitolojisinde de, diğer milletlerde olduğu gibi çok fazla yaratılış efsanesi yer almaktadır. Ancak Türk topluluklarının farklı dinlerin etkisi altına girmesi ve yabancı kozmogonilerin etkisi, Türk kozmogonisinin kendi özelliklerinin kaybolmasına neden olmuştur.⁹

Verbitskiy ve Radloff tarafından Altay ve Yenisey boylarından derlenmiş olan yaratılış efsaneleri içinde en büyük ve en doğru olanı Radloff tarafından derlenen Altay Türklerine ait efsanedir.¹⁰ Her iki araştırmacının derlediği efsanelerdeki ana unsur yer ve göğün yaratılmadan önce her şeyin sudan ibaret olduğu inancıdır.

W. Radloff ve Verbitskiy’in yanında Anohin ve Potanin gibi

⁶ Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, (Çev.: Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 25.

⁷ Hooke, a.g.e., s. 44.

⁸ Fred Gladstone Bratton, *Yakın Doğu Mitolojisi*, (Çev.: Nejat Muallimoğlu), M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1992, s. 68.

⁹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 13.

¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 419.

araştırmacıların da Altay, Yenisey, Yakut ve diğer Türk boyları arasında toplamış oldukları metinlere bakıldığında Türklerin dünyanın yaratılışı ile ilgili efsanelerindeki en önemli unsur “başlangıçtaki sonsuz su” inancıdır. Asya ve diğer kıtalardaki başka kültürlerde “başlangıçtaki su” veya “okyanus” kavramları ifade edilmekle birlikte Türk kozmolojisindeki özellikleri taşımamaktadır.¹¹ Kuzey Amerika’da yaşayan Kızılderili kabilelerinden Çeyenlerin mitolojisine göre “başlangıçta hiç bir şey yokmuş ve büyük ruh Maheo boşlukta yaşıyormuş. Maheo etrafına bakmış ama görünürde hiçbir şey yokmuş. Maheo gücüyle göle benzeyen ama tuzlu olan büyük bir su yaratmış”.¹² Çeyenlere ait bu metinde başlangıçta Tanrı’dan başka hiçbir şey olmadığı, göle benzeyen tuzlu suyun Tanrı tarafından sonradan yaratıldığı ifade edilmektedir. Oysa Türk mitolojisinde Tanrı ve sonsuz su başlangıçta vardır.

Çin mitolojisinde de yaratılışın farklı varyantları bulunmaktadır. Bunlardan birine göre “başlangıçta iki okyanus-biri güneyde biri kuzeyde- merkezde bir kara parçası vardı. Güney okyanusunun efendisi Shu (dikkatsiz), kuzeydeki okyanusun efendisi Hu (aceleci) ve merkezdeki kara parçasının efendisi Hwun-tun (kaos) idi”. İki ayrı okyanus ve iki ayrı efendi kavramı burada Türk mitolojisi ile Çin mitolojisini birbirinden ayırmaktadır. Çin mitolojisindeki yaratılış mitinin ayrı bir varyantı olan “P’an-Ku” ile İskandinav ve İzlanda mitolojilerinde yer alan “Ymir” mitlerinde anlatılan dünyanın bir veya iki devin parçalanmasından oluşması inancı ise Türk mitolojisine tamamen yabancıdır. Bununla beraber Sümer mitolojisindeki başlangıçtaki sonsuz su kavramının Türk mitolojisindeki kavrama yakınlığı ise ilgi çekicidir. Bunun dışında Başkurtların ünlü destanı Ural-Batır’ın ilk mısralarını oluşturan dünyanın yaratılışı ile ilgili bölümde de yine başlangıçtaki sonsuz su kavramı görülmektedir.¹³

Buna göre gerek Altay gerek Sümer gerek Başkurt ve gerek diğer Türk mitolojilerindeki yaratılış efsanelerinde yer alan başlangıçtaki sonsuz su kavramı ortak bir motif olarak karşımıza çıkmakta ve diğer milletlerin mitolojisinden bu yönüyle ayrılmaktadır.

Mitolojiyi eserlerinde evrensel bir boyuta taşıyan Cengiz Aytmatov da Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek adlı hikâyesine bir yaratılış efsanesi ile başlamış; deniz ile karanın birbirleri ile olan

¹¹ M. Öcal Oğuz, “Mitolojimizde ve Ural Batur Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su”, *Milli Folklor*, Ankara 1998, S. 38, s. 22.

¹² Alice Marriott, Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi* (Çev.: Ünsal Özünlü), İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 36.

¹³ Oğuz, a.g.m., s. 23.

savaşını anlatırken kendine göre bir yaratılış miti oluşturmuştur. Aytmatov'un efsanesi de başlangıçtaki sonsuz su ile başlamaktadır:

“Oysa bir zamanlar bambaşkaydı günler. Şimdi o günlerin nasıl olduğunu söylemek çok zor. Kimse bir şey bilmiyor. Hatta Lura adındaki dişi ördek olmasaydı, dünyanın bambaşka olacağını kimse aklına bile getirmiyor: O ördek olmasaydı, kara ile deniz birbirlerine karşı, birbirlerine düşman olmayacaktı. Çünkü ta başlangıçta, başlangıçların başında, doğada kara diye bir şey yoktu, bir evlek toprak bile yoktu. Her yer sularla kaplıydı. Su, su... her taraf su! Dünya kendi ekseninde dönerken su kendiliğinden ortaya çıkmıştı: Dipsiz derinliklerden, karanlık uçurumlardan... dalgalar birbiri ardınca uçsuz bucaksız evreni kuşatmış, dört bucağı kaplamıştı. Dalgaların çıkıp geldiği bir yer olamadığı gibi, gidip yoğalacağı bir yer de yoktu.

Ve dişi ördek Lura, hani şu herkesin bildiği, bugün bile başımızın üzerinden garklayarak sürüler halinde uçan yassı gagalı ördek, yapayalnız uçup duruyordu havada. Yumurtasını bırakacağı bir kara parçası arıyor, ama bulamıyordu. Sudan başka bir şey yoktu evrende. Yuva yapabileceği ne bir karnış, ne ufacık bir saz vardı. Lura ördeği garklaya garklaya uçuyor, daha fazla dayanamamaktan, yumurtasını dipsiz derinliklere düşürmekten korkuyordu. Nereye gitse, kanatları onu nereye götürse, hep su, su, yine su! Ne kıyısı, ne başlangıcı, ne de sonu vardı o büyük suyun. Lura bitkindi. Dünyada yuvasını yapabileceği hiçbir yer yoktu.

Lura suların üzerine kondu, göğsünden yolduğu tüylerle bir yuva yaptı kendisine Dünyada toprak, işte bu yüzen yuvadan oluştu. Yavaş yavaş büyüdü. Yavaş yavaş çeşitli yaratıklar çıktı ortaya. Bu yaratıklardan biri olan insan, hepsine üstün geldi. Kayak yaparken karların üzerinde gitmeyi, kayık yaparak sularda dolaşmayı öğrendi. Kara ve deniz hayvanlarını avladı. Beslendi ve çoğaldı.

Lura ördeği, sonsuz suların ortasında meydana gelen kara parçasında hayatın öylesine zor olacağını nereden bilecekti? Deniz, karanın meydana gelmesine çok kızdı ve o günden beri sakinleşmedi. O günden beri denizle kara arasında savaş sürüp gidiyor. Ve insanoğlu bazen denizle kara, kara ile deniz arasında, çok güç durumlarda kalıyor. Deniz, insanları hiç sevmez, çünkü insanoğlu denizden çok karaya bağlı...”

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde mitolojik sembollerden yararlanması tesadüfi değildir. Mitolojik bilinci Aytmatov'un sanat anlayışının şekillenmesinde de doğrudan etkilidir. Etrafındaki insanlar, bütünüyle masal ve efsane yaratmaya meyilli insanlardır. Toplum, mitoloji toplumunun bir uzantısıdır. Aytmatov'un eserinin

ve sanatının oluşumunda bu toplumun etkisi doğrudandır. Onun etkilendiği en büyük etkenlerden biri de görüldüğü gibi geniş bir perspektife sahip olan Türk mitolojisidir.

Kozmogoni mitleri köken mitlerinin bir devamıdır ve köken mitlerini sürdürmektedir. İnsanların yaratılışı veya türeyişi de köken mitlerinin ikinci safhasını oluşturmaktadır. Türk mitolojisi ve bazı diğer mitolojilerde insanların türeyişi ile ilgili çok fazla efsane yer almaktadır. Efsanelerin çoğunda iki insanın birleşerek türemeleri olayı çok azdır. İlk bakışta temel çift, bir kadınla erkek cinsiyetinde hayvandan oluşmaktadır. Kadının pasif olması ve toplumda ekonomik bir rol oynamaması dolayısıyla ve de eylemin ve ritüellerin erkil olması yüzünden hayvanın, ışığın, bitkilerin, dölleyici unsurların erkil olması gerektiği sanılmaktadır. Fakat bunun aksi olan çok sayıda örnekler de mevcuttur.¹⁴ Türk mitolojisinde Türklerin türeyişi ile ilgili efsanelerde yer alan en önemli hayvan dişi kurttur.

Efsanelerde genellikle insanın atasının bir hayvan olduğuna dair bir inanış mevcuttur. Roux, bunun, hayvan biçimselliğinin (zoomorfizm) esas olduğu ve hayvanların uçmak, yüzmek, koku almak, yönelmek, geceleyin görmek gibi Allah vergisi olağanüstü yetenekleri itibariyle insanlardan üstün olduğu bir dünyada olağan olduğunu vurgulamaktadır. Bir Karagas klanının köstebek soyundan, bir diğerinin balıktan gelmesi, bir Kazak ailesinin baykuş soyundan gelmesi, bazı Buryatların yaban domuzundan gelmesi, Golde klanının kaplan soyundan, Teleutlar ailesinin bir kuzu veya bir kartal soyundan gelmesi ile ilgili inanışlar¹⁵ ait olduğu halkların bu hayvanları kendilerine bir totem olarak kabul etmelerinden ileri gelmektedir.

Türkler de kendilerine sembol olarak kurdu kabul etmiş, bu hayvanın soyundan geldiklerine veya kurdun kendilerine bir yol gösterici olduklarına inanarak, kurda bir kutsallık atfetmişlerdir. Göktürklerin türeyişiyle ilgili üç önemli efsane bulunmakta ve bunların hepsinde de Göktürklerin dişi bir kurttan türediği inancı görülmektedir. Türk mitolojisinde yer alan en önemli efsanelerden biri de şüphesiz Ergenekon efsanesidir. Ama bu efsanede türeme unsuru olarak kurt yer almaz.

Cengiz Aytmatov'un da, Beyaz Gemi ve Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek adlı eserlerinde, biri Geyik Ana'dan, diğeri Deniz Kızı'ndan türeyişi anlatan iki ayrı efsaneye yer verdiği görülmektedir.

¹⁴ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev.: Aykut Kazancıgil), İşaret Yay., İstanbul 1994, s. 150.

¹⁵ Roux, a.g.e., s. 150.

Beyaz Gemi adlı romanda Mümin Dede'nin torununa anlattığı Boynuzlu Maral Ana efsanesi Kırgızların Buğu Boyunun beyaz renkli bir Geyik Ana'dan türediğine ilişkin bir efsanedir. Bu efsaneye göre Yenisey boylarında yaşamakta olan Kırgızlar, bir gün ölen hakanlarını gömmek üzere Yenisey nehrinin kıyısında toplanırlar. Bu sırada düşman kabilelerden biri Kırgız kabilesine saldırır ve Kırgızların toplanmasına bile fırsat vermeden hepsini öldürürler. Kırgız kabilesinde, büyüklerinden izin almadan ormana giden bir kız bir erkek çocuğu dışında hiç kimse kalmaz. Geri döndüklerinde ne analarını ne babalarını bulurlar. Daha sonra düşmanların eline geçerler ve düşmanların hakanı, bunları öldürüp Yenisey nehrine atması için topal bir nineye verir. Topal nine tam çocukları nehre atacakken yanlarında beyaz bir Geyik Ana peyda olur. Topal nineye insanların iki yavrusunu öldürdüğünü, bu çocukları evlât edinmek istediğini söyler ve onları kendisine vermesini ister. Nineyi ikna eden Geyik Ana, çocukları kendi sütüyle besler ve büyütür. Daha sonra çocukları Kırgızların şimdi yaşadığı Issık-Göl'ün etrafındaki bu topraklara getiren Geyik Ana, onlara yeni vatanlarının burası olduğunu söyler. Çocuklar burada çoğalarak Buğu Boyunu devam ettirirler.

Buğular Issık-Göl çevresinde büyük ve güçlü bir toplum olurlar ve Boynuzlu Maral Ana'yı kutsal bir varlık olarak görürler. Hangi soydan hangi boydan geldikleri anlaşılın diye, çadırların girişine maral boynuzu işlemesi koyarlar. O zamanlar Issık-Göl ormanları marallarla doludur. Buğular bir maralla karşılaşacak olsalar, hemen atlarından inerler ve ona yol verirler. Bu çok zengin bir Buğu'nun ölümüne kadar böyle sürüp gider. Ölen Buğu'nun oğulları babalarına günler, geceler süren bir yas şöleni düzenlerler. Bu çocuklar babalarının zenginliklerini ve kendi ünlerini tüm dünyaya duyurmak için, babalarının mezarına, kutsal Boynuzlu Maral ana soyundan olduğu anlaşılın diye bir maral boynuzu dikmek isterler. Avcıları ormana gönderip bir maral vurdurup boynuzunu da mezarın üstüne dikerler. Bu olaydan sonra felâketler birbiri ardınca gelir ve herkes ormanda ak maral avlamaya başlar. Her Buğu kendi atasının mezarına bir ak maral boynuzu dikmek için ak maral avlar, sonraları da bu işin ticareti başlatılır. Bunun sonucunda ormandaki maral sayısı azalır ve bu yüzden Boynuzlu Maral ana insanlara küser ve son kalan yavrularını da alarak bir daha dönmek üzere buraları terk eder.

Geyik, daha çok millet ve kavimlerin türeyişleri ile ilgili efsane ve mitolojilerde elçi olarak doğru yolu gösterici, yani yeni yurtlara götürücü bir motif olarak görülmektedir.

Cengiz Aytmatov'un romanında geleneklere bağlı olan bir kişi

olarak verilen Mümin Dede, torununa bu masalı anlatırken geyiğin kendileri ve Buğu soyu için kutsal olduğunu, onları öldürmenin doğru olmadığını ve bir gün geri gelip onları buralardan kurtaracağını da söyler. Bu masala inanan çocuk, bir gün ormanda iken geyiklerin gerçekten geldiğini görür. Romanda Mümin Dede'nin kızı Bekey Hala Orozkul ile evlidir ve hiç çocukları olmamıştır. Dedesi bu efsaneyi anlatırken Boynuzlu Maral Ana'nın ilk çocuklarından olan kadın, doğum yaparken, Maral Ana'nın boynuzlarıyla sihirli bir beşik getirdiğini ve beşik gelir gelmez de çocuğun doğduğunu anlatır. Çocuk maralları görünce bunların Bekey halasına sihirli bir beşik getireceğini ve onların da çocukları olacağını düşünerek mutlu olur.

Fakat çocuğun bu mutluluğu kısa sürer. Bir gün ormanda Orozkul, Seydahmet, Mümin Dede ve Orozkul'un kendisine kaçak kereste sattığı Koketay, ağaçları indirmek için ormanda buldukları sırada maralları görürler ve onları avlamak isterler. Bunun için de Mümin Dede'yi tehdit ederek maralları öldürmesi için zorlarlar. Geyikleri avlayıp eve getirdiklerinde çocuk bunları görünce ve özellikle geyiklerin Mümin Dede tarafından öldürüldüğünü anlayınca oradan kaçır ve kendisini Issık-Gölün sularına bırakarak kendi efsanesi ile birlikte yok olup gider.

Beyaz Gemi, Cengiz Aytmatov'un en çok tartışma yaratan eserlerinin başında gelmektedir. Yazarın her eserinde olduğu gibi bu romanında da evrenselliğe ulaşma kaygısı ön plandadır. Yazar temelde milli olan bir olayı, bir takım alegori ve sembollerle evrensel bir boyuta taşır. Geyik ise bu eserde bağımsızlık sembolü, özellikle Ekim Devriminden sonra özgürlüklerini kaybeden Türk boylarının bir sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Orozkul tiplerinin kişiliğinde yazarın, rejimi sembolize etmeyi amaçladığı ve Orozkul'un çocuğunun olmamasıyla da, rejimin ömrünün uzun olmayacağını ima ettiği söylenebilir. Mümin Dede eski zamanın insanıdır ve geleneksel değerlere bağlıdır. Çocuğu kendi gelenek ve göreneklerine bağlı bir kişi olarak yetiştirme endişesi taşımaktadır. Çocuk, dedesinin kendisine anlattığı efsanedeki Boynuzlu Maral Ana'nın geçmişte olduğu gibi şimdi de kendilerini kurtaracağına inanmaktadır ve geyik onun için bir kurtuluş sembolü olarak kafasında yer eder. Ancak geyiklerin öldürülmesiyle bütün bu ümitleri yok olur ve o da kendi dünyasında kurmuş olduğu "balık-insan" olup Beyaz Gemi'ye ulaşmak hayaliyle birlikte ortadan kaybolur.

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde işlediği bir diğer türeyiş efsanesi de Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek hikâyesinde anlatmış olduğu, Nivih'lerin soyunun bir denizkızından türediğine dair efsanedir. Yazar aynı hikâyeye bir yaratılış efsanesi ile başlamıştır.

Hikâye küçük bir çocuğun (Krisk) fok balığı avcılığını öğrenmesi için babası Emrayın, amcası Milgin ve Orhan Dede ile birlikte denize açılmaları ile başlar. Bir süre sonra deniz üzerinde bir sis tabakası oluşur ve günlerce bu sis kaybolmaz. Yollarını kaybetmişlerdir ve onlara yol gösteren aguguk kuşu (kutup baykuşu) bir türlü görünmemekte aynı zamanda içecek suları da tükenmek üzeredir. Bu nedenle çocuğun bir süre daha yaşaması için diğerleri, önce Orhan dede, sonra Milgin amca ve son olarak çocuğun babası Emrayın birer birer kendilerini feda ederler. En sonunda çocuk kurtulur ve halk arasında onun etrafında bir efsane oluşturulur. Diğerleri de “Orhan rüzgârı”, “Emrayın yıldızı”, “Milgin Akay” dalgaları olarak efsanede yerlerini alırlar.

Cengiz Aytmatov eserlerinde ferdin hürriyeti temasına oldukça fazla önem verir. Ali İhsan Kolcu, bunu, yazarın eserlerindeki temel güç, yani yazarın “etymon-sprituël” i olarak ifade eder. Hürriyet kavramı hep sembolik ifadelerle yansıtılır. Kolcu'ya göre, “Bu ya bir Beyaz Gemi'dir, ya gökte uçan bir çaylaktır, ya bir efsane, ya da bir çobanın söylediği memleket türküsüdür.”¹⁶

Bu hikâyede de Aytmatov, bağımsızlıkları ellerinden alınan Türk halklarının acılarını, Sovyet rejiminin neredeyse bir nesli yok eden yaklaşık yetmiş yıllık etkilerini, birtakım sembollerle okura ulaştırma gayesinde. Kendi yaşamış oldukları sıkıntıları, rejimle yaşanan felaketleri gelecek nesillerin yaşamasını istemeyen ve bu yüzden kendilerini feda eden insanların fedakârlıklarını, eserinde anlatmış olduğu efsanelerin arasına sıkıştırdığı sembolik ifadelerle anlatmaya çalışmıştır.

Aytmatov'un eserlerinde mitolojik unsurlar oldukça fazla yer almaktadır. Yazar eserlerinde, rejime olan tepkisini, yozlaşmış, millî ve manevî değerlerinden uzaklaştırılmış insanların durumunu daha evrensel bir boyutta anlatabilmek için tarihi ve efsanevi olaylardan yararlanmışır.¹⁷ Gün Olur Asra Bedel romanında anlattığı Nayman Ana Efsanesindeki Mankurt motifi ile yazar, sistemin oluşturmaya çalıştığı insan tipini-efsanevi bir perspektif içerisinde- eleştirmiştir. Mankurt motifi ile yazar, geçmişini hiçe sayan, ait olduğu milletin örf, adet, gelenek, görenek, din ve kutsal sayılan değer yargılarını tanımayan, sadece yukarıdan gelen direktifler doğrultusunda hareket edip, parti çıkarlarını korumaya çalışan ve büyük lider olarak gördükleri Stalin ve Lenin'e övgüler yağdıran, sistemin modern kölelerini karakterize etmiştir.

¹⁶ Kolcu, a.g.e., ss. 248-249.

¹⁷ Gülsine Uzun, *Cengiz Aytmatov'un Türkçeye Çevrilmiş Eserlerinde Mitolojik Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998.

Bir yazarın hedefinin “ufkunu milli olanın ötesine doğru genişletmek ve evrensel olana ulaşmak” olması gerektiğini söyleyen Aytmatov¹⁸, folklorik malzemeyi eserlerinde kullanmasının sebeplerini şöyle dile getirmektedir: “..Mitoloji, masallar, efsaneler eski insanların yaşadığı hadiselerdir. Kulaktan kulağa gelen tarihî zenginliğimizdir. Eskiden bize kalan kültürel zenginliklerdir. Bunlarla bugünkü teknoloji arasında bir bağlantı kurmakta yarar görüyorum. Onun için ben ve benim gibi yazarlar da eskiden başımızdan geçmiş halkın tecrübelerini anlatan, halkın tarihini anlatan, ışık tutan bu tür zenginlikleri kitaplarımızda kullanıyoruz. O da anlatmaya ayrı bir güzellik, ayrı bir zenginlik katıyor.”¹⁹

Aytmatov, eserlerinde öncelikle kendi kültürünü ve tarihini, kendi mitolojisini, kendi insanını vermiştir. Bunun dışında yazarın, eserlerinde Yunan mitolojisinde adı geçen bir tanrıçaya, Japonya’da kutsal sayılan bir dağa, mekânı Amerika olan fantastik bilim-kurgu bir olaya ve uzay araştırmaları gibi konulara yer vermesi, Onun milli olandan yola çıkarak evrensele ulaştığının bir göstergesidir.

Cengiz Aytmatov, kendi kültürünü, kendi insanını ve kendi tarihini çok iyi bilen bir yazardır. Onun eserlerinde halk kültürünün bütün normlarını görmek mümkündür. Halk kültürünü oluşturan destan, efsane, masal, halk hikâyesi gibi unsurlar, insanların hangi devirde olursa olsun milli duygularını dile getiren en güzel edebi türlerdir. Masal, destan ve efsaneler bir milletin geçmişte başardıkları büyük işlerin, büyük ideallerin dile getirildiği ve gelecek nesillerin milli hafızalarını meşgul eden en önemli unsurlardır. Aytmatov’un hikâye ve romanlarının ilham kaynağı da kendi insanının geleneksel hayatı, tarihi, destan ve efsaneleridir. Toprağın dilini çok iyi bilen yazar, bu topraklar üzerinde yaşayan bütün canlıların hikâyesini geçmişle ve yaşanan zamanla birlikte eserlerine taşımıştır. Yazarın eserlerinde görülen folklorik malzemenin temelinde asırlar boyu şekillenen Kırgız kültürü, Kırgız kültürü ve Kırgız sözlü geleneğinin en büyük ürünü olan Manas destanı vardır.

Aytmatov, roman ve hikâyelerine mitolojik unsurları da katarak kendisine zengin bir üslup yaratmıştır. Bazen mitolojide geçen bir yaratılış efsanesi yazarın muhayyilesinde farklı bir boyut kazanarak eserlerinde yer alırken, bazen de bir dedenin torununa anlattığı bir masalda veya efsanede yer alan bir türeyiş efsanesi, yazarın kaleminde farklı bir nitelik kazanmıştır. Eski Türk

¹⁸ Beşir Ayvazoğlu, “Turan Ülküsünün Büyük Yazarı Anlatıyor: Ufku Milli Olanın Ötesine Genişlemek”, *Türkiye Gazetesi*, İstanbul 12 Mayıs 1992.

¹⁹ Sabiha Özen, “Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar”, *Dergâh*, S. 24, İstanbul 1992, s. 13.

inançlarının pek çok izlerini yine yazarın eserlerinde bulmak mümkündür. Roman ve hikâyelerinin çoğunda mekân, genellikle onun doğup büyüdüğü bozkırlar, dağlar, vadiler, göller ve göçebe kültürün yaşandığı yerlerdir. Yazar bazen bu mekânları bir tabiat kültü inancıyla birleştirerek eserine mitolojik bir boyut kazandırmıştır. Sürekli bir göndermeler dünyasında yaşayan Aytmatov, geçmişte yaşanan bir efsane, masal veya destanla bugünün olayını açıklamaya çalışmış, geçmişle geleceği birleştirmiştir.

Aytmatov, eserlerinde sürekli bağımsızlığı ifade etmeye çalışmış, roman ve hikâyelerinin çoğunu bu konu etrafında yoğunlaştırmıştır. Sistemden bunalan, kendi kültürünü ve yaşam tarzını sergileyemeyen Kırgız insanının özlem duyduğu bağımsızlık teması, yazarın eserlerinde ya mitolojiye ait bir unsurla veya birtakım sembollerle ifade bulmuştur. Onun hemen hemen her eserinde mitolojiye ait bir külte, bir destana, efsaneye, masala veya en küçük bir halk hikâyesine yer verildiği görülmektedir. Masalların ya da efsanelerin modern anlatımla mükemmel bir birleşimini ortaya koyan Cengiz Aytmatov'un 'bütün eserlerinin ruhunun fazlasıyla Kırgız' olduğunu bir kez daha hatırlatmak yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Ayvazoğlu, Beşir, "Turan Ülküsünün Büyük Yazarı Anlatıyor: Ufku Milli Olanın Ötesine Genişlemek", *Türkiye Gazetesi*, İstanbul 12 Mayıs 1992.
- Bratton, Fred Gladstone, *Yakın Doğu Mitolojisi* (Çev.: Nejat Muallimoğlu), M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1992.
- Campbell, Joseph, *İlkel Mitoloji, Tanrının Maskeleri*, İmge Kitabevi, İstanbul 1992.
- Can, Şerif, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul 1963.
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, Simavi Yay., İstanbul 1993.
- Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi* (Çev.: Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986.
- Kolcu, Ali İhsan, *Milli Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- Mardin, Şerif, *İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul 1992.
- Marriott, Alice; Rachlin, Carol K., *Kızılderili Mitolojisi*, (Çev.: Ünsal Özünlü), İmge Kitabevi, Ankara 1998.

- Oğuz, M. Öcal, "Mitolojimizde ve Ural Batur Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su", *Milli Folklor*, S. 38, Ankara 1998.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993.
- Özen, Sabiha, "Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar", *Dergâh*, S. 24, İstanbul 1992.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev.: Aykut Kazancıgil), İşaret Yay., İstanbul 1994.
- Uzun, Gülsine, *Cengiz Aytmatov'un Türkçeye Çevrilmiş Eserlerinde Mitolojik Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998.